

Bažnytinės procesijos: istorinė studija apie vaizdus ir daiktus

Liepa Griciūtė-Švėrebiėnė.

XVII–XVIII A. BAŽNYTINĖS PROCESIJOS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE.

Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011, 363 p.

Puošnios tikinčiųjų eisenos tampa vis labiau nykstančiu Katalikų Bažnyčios gyvenimo reiškiniu, tačiau ikimoderniojoje visuomenėje jos turėjo išskirtinę svarbą. Kaip teigia aptariamoms monografijos autorė, „procesijos buvo beveik nuolatinė baroko laikų žmogaus būseną“ (p. 41). Tuoj po Lietuvos krikšto pradėtos rengti eisenos tapo viena populiariausių katalikybės skleidimo ir įtvirtinimo priemonių, o potrintentiniu laikotarpiu procesijų tradicija ypač išsiplėtojo. Procesijos tuo laiku rengtos kiekvieną sekmadienį, taip pat liturginių švenčių metu, specialiomis malda-

vimų, padėkos ir pagerbimo intencijomis, vyskupijų ir parapijų renginių proga. Paradoksalu, kad tokia populiarus pamaldumo forma beveik nebuvo sulaukusi Lietuvos bažnyčios istorikų dėmesio. Liepos Griciūtės-Švėrebiėnės monografija – pirmoji, skirta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės procesijoms. Lietuvos istoriografijoje šiuo reiškiniu domėtasi tik fragmentiškai aptariant tam tikras pamaldumo formas, pvz., Švč. Mergelės Marijos, šv. Kazimiero gerbimo tradicijas, bažnytinio paveldo specialistai yra tyrinėję eisenų dekoracijas ir atributus, tačiau nuoseklių bažnytinių procesijų studijų nebuvo.

Dėsninga, kad meno istorikės susidomėjimas procesijomis prasidėjo nuo daiktų. Kaip pratarėje rašo autorė, jos dėmesį patraukė per pirmąją studijų metų vasaros praktiką Žemaitijos bažnyčioje pamatyti procesijų žibintai – „įvairiausių formų ir spalvų skardiniai „nameliai“ žvakėms“ (p. 7). Nuo to laiko rinkta medžiaga apie procesijų atributus tapo viena iš svarbių mokslininkės paieškų ir tyrimų krypčių. Tačiau tyrinėjimai neapsiribojo daiktais. Mokslininkei teko po kruopelę rinkti šaltinių užuominas, kad atkurtų procesijų išorinį pavidalą. Prieš tai, žinoma, reikėjo ištirti daugybę dokumentų, kad būtų atsakyta į klausimus: kas, kada ir kodėl LDK rengė procesijas. Monografijos pabaigoje pateiktas rankraštinis šaltinių sąrašas, užimantis 18 puslapių, akivaizdžiai paliudija atlikto darbo mastą. Taigi knyga – dešimt metų trukusio tyrimo, archyvinių ir muziejinių paieškų, gausybės ekspedicijų po bažnyčias rezultatas. Studijų metais pradėti procesijų tyrinėjimai buvo apvainikuoti šiai temai skirtos daktaro disertacijos (apginta 2008 m.) ir jos pagrindu parengtos monografijos pasirodymu.

Monografiją sudaro du skyriai ir dešimt priedų. Pirmoji knygos dalis skirta supažindinti skaitytoją su LDK vykusiomis procesijomis. Autorė pristato ankstyvasias žinias apie eisenas XIV–XVI a., po to išsamiau aptaria XVII–XVIII a. rengtas procesijas. Išskiriami liturginių, ypatingųjų procesijų ir maldingųjų kelionių tipai, paaiškinama, kada ir kodėl eisenos rengtos. Panoraminė apžvalga suteikė galimybę ne tik susisteminti šaltiniuose rastas žinias apie procesijas, bet ir atskleidė specifines pamaldumo tradicijas Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose (šios sudaro tyrimo geografines ribas), jų sąsajas su visuomenėje vykusiais procesais. Pvz., kovų su kitatikiais svarbą LDK bažnytinėje tradicijoje parodo tai, kad Vilniuje nuo 1622 m. rengiama padėkos procesija Chotino pergalei prieš turkus tapo reguliari ir netgi buvo priskirta prie liturginių (p. 29).

Antrajame monografijos skyriuje tyrinėjamas procesijų meninis apipavidalinimas. Skyrius tarsi skyla į dvi dalis: pirmoji skirta vaizdams, antroji – daiktams. Iš pradžių autorė aptaria procesijas kaip reginius: nagrinėja tai, ką vaizdavo procesijose gyvieji paveikslai, kas buvo vaidinama, ką reišė triumfo vartų simbolika. Ši knygos dalis turbūt geriausiai atskleidžia po išoriniu procesijų pavidalu glūdinčias prasmes. Sudėtingą, daugiaprasmę religinę simboliką autorė įtaigiai

pristato, nagrinėdama Vilniuje jėzuitų rengtų Dievo Kūno procesijų programas. Šiose eisenose XVII a. I pusėje dalyvaudavo triumfo vežimai, kuriuose figūros vaizduodavo tam tikrą emblemą ar alegoriją. Procesijų idėja atsiskleidavo tik tuomet, kai buvo suprantamos ir į visumą sujungiamos visos figūros. Skaitytoją turėtų suintriguoti, kaip, pvz., 1614 m. Devintinių eisenos aštuoni triumfo vežimai, vaizdavę Tikėjimo, Vilties, Meilės, Pergalės, Abraomo, Sandoros skrynios alegorijas, susiejami į visumą Kovojančios Bažnyčios motyvo (p. 48; priedas nr. 7).

Dėkingas meninio apipavidalinimo tyrimų objektas buvo puošnumu ir vaizdingumu pasižymėjusios ypatingosios procesijos, rengtos maldavimų ir padėkos už Dievo suteiktas malones, vyskupijos ir parapijos renginių pradžios ir pabaigos, Jubiliejinių metų, ordinų ir brolių įkūrimo, žymių relikvijų gavimo, naujų šventųjų ir palaimintųjų paskelbimo, malonėmis garsėjančių atvaizdų pagerbimo proga. Bene įdomiausias šioms progoms statomų triumfo vartų simbolikos tyrimas. Autorė šių procesijų puošyboje išvelgia glaudų pasaulietinių ir bažnytinių iškilmių ryšį. Griciūtės-Švėbrienės pastebėjimu, šventasis tokiose iškilmėse buvo pagerbiamas kaip valdovas: buvo kuriama panaši į valdovų ingresus idėjinė programa, naudojami su karališka valdžia besisiejantys vaizdiniai. Nagrinėdama stebuklingųjų paveikslų vainikavimo procesijas, autorė ieško jų analogijų su valdovo karūnavimo ceremonialu ir simbolika.

Monografijoje aprašomos procesijos atskleidžia mums įvairesnį ir spalvingesnį LDK miestų gyvenimą. Eisenoms žygiuojant miestų gatvėmis, šios ne tik buvo puošiamos kilimais, žolynais, proginėmis dekoracijomis, bet mieste ta proga rengti fejerverkai, net vaizduoti mūšiai, pvz., palaimintojo Juozapato garbei skirtos iškilmės Vilniuje prasidėjo mūšio inscenizacija užmiesčio laukuose (p. 67). Darbe gausu įdomių faktų, atskleidžiančių kitų konfesijų atstovų, katalikų bažnytinės valdžios požiūrį į procesijas. Įdomu sužinoti, kad, pvz., 1630 m. Vilniaus akademijos vizitatorius, susirūpinęs dėl pernelyg išplėtos eisenų puošybos, nurodė atsakyti triumfo vežimų Dievo Kūno procesijose arba sumažinti jų skaičių, 1635 m. šis draudimas buvo pakartotas (p. 50), o vainikuojant Žirovičių Švč. Mergelės Marijos paveikslą atsakyta užsakytų fejerverkų, kad „retai matomas reginys“ neatitrauktų žmonių nuo maldų (p. 66).

Antrojoje skyriaus, skirto meniniam apipavidalinimui, dalyje nagrinėjami procesijų atributai. Autorė pateikia rašytiniuose šaltiniuose rastą medžiagą apie procesijų vėliavas, altorėlius, baldakimus, kryžius, žibintus, būgnus, trimitus, šiuos duomenis klasifikuoja, tipologizuoja. Apibendrinta medžiaga pateikiama knygos prieduose. Aštuntajame priede autorė pateikia vėliavoms naudotų audinių pavadinimus, aptiktus XVII–XVIII a. LDK bažnyčių inventoriuose ir vizitacijų aktuose. Devintąjį priedą sudaro 23 lentelės, kuriose surašyta skirtingais laikotarpiais Vilniaus ir Žemaičių vyskupijos bažnyčioje buvusių procesijų atributų skaičius, vėliavų audinių, spalvų įvairovė. Tekste ir prieduose (nr. 9; 10) taip pat aptarti ir susisteminti duomenys apie procesijų vėliavų ir altorėlių siužetus. Veikiausiai ši knygos dalis vertingiausia bažnytinio paveldo tyrinėtojams ir saugotojams.

Nemažiau vertinga vaizdinė medžiaga, publikuota monografijoje. Nors autorė knygos įvade teigia, kad išlikę procesijų reikmenys nėra savarankiškas tyrimo objektas ir yra pasitelkiami tik kaip vaizdinė priemonė žodinei informacijai papildyti bei argumentuoti (p. 8), tačiau iliustracijos knygoje iš tiesų svarbios. Autentiškų XVII–XVIII a. daiktų Lietuvoje išliko nedaug, mokslininkė juos preciziškai surinko buvusios LDK bažnyčiose ir muziejuose. Surado jų per šimtą, visų iliustracijos sudėtos į knygą. Atkreiptinas dėmesys į unikalų ištapytą XVIII a. baldakimą, vienintelį barokinį medinį kryžių ir gausiau išlikusius, bet ne visada gerai saugomus nešiojamus

altorėlius. Patyrus tokius dramatiškus bažnytinio paveldo praradimus, kurie vyko pastaraisiais metais, Gričiūtės-Švėrebiėnės surinkta iliustracinė medžiaga įgauna dar didesnę vertę.

Pagirtina, kad autorė nepasidavė pagundai iliustruoti knygą vaizdais, nesusijusiais su nagrinėjama tema nei teritoriškai, nei chronologiškai. Įdėtos vos kelios iliustracijos, kai nesurasta pavyzdžių iš tiriamojo regiono, bet iš kitų šaltinių žinoma, kad tokie dalykai LDK egzistavo. Nemažas knygos formatas, dažnu atveju nefunkcionalus ir bereikalingas, šiuo atveju – visiškai pateisinamas. Jis padeda tinkamai eksponuoti unikalią, gausią detalių vaizdinę medžiagą, pateikti iliustracijas greta procesijų reikmenų formą ir siužetus aptariančių tekstų. Puošnių barokinių atvaizdų pateikimui puikiai tinka santūrus maketas, kuris, beje, gerai dera ir su knygos turiniu.

Greta pagiriamojo žodžio tyrinėtojos darbu norėčiau pateikti kelias pastabas. Pirmiausia stebina, kad prieduose patiekiami iškilnių ir procesijų aprašymų vertimai iš lenkų ir lotynų kalbų be originalios jų formos (priedai nr. 1–6). Vertimai gerokai palengvina skaitytojų dalią, tačiau specialistui, neturinčiam prieš akis teksto originalo kalba, nuolat kirba abejonė, ar tiksliai perteikta ta ar kita mintis. Tokių abejonių pagrįstumas pasitvirtina, kai atkreipi dėmesį į monografijos tekste pateiktus įrašus ir jų vertimus. Pvz., rašydama apie Sapiegų Švč. Mergelės Marijos paveiklo vainikavimo iškilnėms pastatytus triumfo vartus, autorė pateikia juos puošiančių emblemų su miesto herbai ir užrašais, išreiškiančiais miesto gyventojų pagarbą ir atsidavimą Marijos globai, aprašymą. Vieno iš šių įrašų vertimas toks: „Vilniaus gyventojai, širdis atverkime, / Brangiausio tavo karūnoms ingresso neturime“ (p. 77). Antroji įrašo dalis atrodo nesuprantama: kodėl neturime brangiausio ingresso, kas atsitiko? Greta pateiktas įrašas originalo kalba leidžia suprasti, kad iš tiesų turėta omeny, jog geresnio, nei šis, ingresso karūnoms nė negali būti (t. y. šis ingresas yra puikiausias)¹. Tai atrodo logiškiau, kai kalbama apie iškilnių šūkių retoriką. Tokių vertimo netikslumų pasitaikė ir kitose vietose. Buvo vertimų, kurie nors taisyklingi, bet sausoki ir netekę originale buvusio barokinio žaismingumo, pvz., įrašą „Pospiesz jak chcesz nayszypciej Litewska Pogonia, / Wszędzie Cię czynow twoich zaszczyty dogonia“² verčiamas taip: „Skubėk kaip galėdamas greičiau, Lietuvos Vyti³, Visur tavo darbai bus įvertinti“ (p. 79). Lietuvių kalba leidžia pateikti tą patį žodžių „Vytis“ ir „vytis“ žaismą, kaip ir lenkų „Pogonia“ ir „dogonić“. Įrašo charakteris geriau būtų perteiktas kad ir tokiu vertimu: „Skubėk kuo greičiau, Lietuvos Vyti, / Tavo darbų šlovė visur Tave pavys“. Visiškai neabejoju nei autorės, nei Jūratės Baronienės, vertusios lotyniškus tekstus, kompetencija, bet mokslininko smalsumas provokuoja norą greta vertimo turėti ir originalų tekstą.

Kitas dalykas, susijęs su prieduose skelbiamais iškilnių aprašymais, dėl kurio norėtusi pareikšti pastabą – labai lakoniški šaltinių komentarai. Juose paaiškinti tik tekstuose minimi asmenys, apie kuriuos rasta kokių nors duomenų. Iš tiesų procesijų aprašymai nėra lengvai suprantami be žinovo komentarų. Iškilnių puošyba prisodrinta embleminių kompozicijų, kurias be specialiųjų žinių sunku iššifruoti. Monografijos tekste paaiškinti kai kurie proginių dekoracijų motyvai, tačiau prieduose pateikti iškilnių aprašymai knygoje išsamiai neišnagrinėti, todėl, manyčiau, būtų

1 *Obywatele Wilna serce otwieramy, / Droźszego twym Koronom ingressu niemamy.*

2 Cituodama autorė netaiso ir nemodernina originalios teksto rašybos. Galbūt geriau būtų laikytis skaitytojui patogesnės sunormintos rašybos, jei tai nėra lingvistiniam tyrimui skirta šaltinio publikacija.

3 Šioje vietoje taip pat netikslus vertimas: originale vartotas ne šauksmininko, o įnagininko linksnis, taigi reikėtų versti „Lietuvos Vyčiu“, matyt, turima omenyje, kad Garbė, minima greta buvusiam lotyniškame įrašė, turėtų skubėti su Vyčiu.

pravartu publikacijų komentaruose skaitytojui plačiau paaiškinti emblemų prasmes, pvz., sunku būtų suprasti, kodėl triumfo vartuose Šiškių herbą lydi užrašas „Siekiu pasemti dangaus žvaigždes strėline“, nežinant, kad šios giminės herbe Dolenga vaizduojama strėlė. Kai kur paaiškinimus pateikia pats anoniminis iškilmų aprašymo autorius, tačiau kitur tekstas prašosi bent trumpų komentarų.

Dar vienas diskutuotinas klausimas, kurį norėčiau aptarti, susijęs ne tiek su šia monografija, kiek su kitais tekstu, skirtais iškilmėms: ar reikėtų kalbant apie bažnytines procesijas ir šventes vartoti sąvoką parateatrinis renginys. Veikiausiai šis terminas perimtas iš lenkų istoriografijos, kur labai įsitvirtinęs jo vartojamas, kai kalbama ir apie bažnytines, ir apie pasaulietines iškilmes⁴. Tačiau procesijose vaidybiniai intarpai nebuvo „greta teatro“ esantis reiškinys. Eisenose buvo vaidinami jėzuitų akademijos studentų parengti dialogai, inscenizacijos, ir tai buvo viena iš jėzuitų teatro apraiškų. Jėzuitų teatras buvo neatskiriama jų pedagoginės veiklos dalis. Teatro pastatymus Paulius Rabikauskas skirsto į dvi pagrindines grupes: dialogus ir dramas. Dialogai, anot jo, buvo paprastesnė, deklamacinio pobūdžio inscenizacija, atliekama pradedant ir baigiant mokslo metus, pagerbiant aukštuosius svečius, religinių švenčių, taip pat ir procesijų metu⁵. Iškilmų dienomis studentai šalia deklamacijų bei inscenuotų dialogų vaidindavo ištisas dramas⁶. Tai buvo vieno reiškinio atšakos, turinčios tą pačią didaktinę paskirtį – „žiūrovų į gera paskatinimo ar nuo blogo atgrasymo“, pasak Rabikausko⁷. Tad manyčiau, kad skirstymas į „tikrą“ teatrą ir parateatrinis renginius nėra toks akivaizdus XVII–XVIII a., ypač kai kalbame apie bažnytines iškilmes.

Šios pastabos nėra esminės, veikiausiai rašytos siekiant diskusijos apie šaltinių publikavimo principus ir kai kuriuos Baroko reiškinius. Iš tiesų perskaičius knygą, pirmiausia norėjosi pasidžiaugti šiuo sąžiningu, kruopščiu ir nuodugniu tyrimu. Griciūtė-Šverebienė nedeklaruoja knygos įvade savo darbo naujumo ir aktualumo, bet drįsčiau teigti, kad iki šios mokslininkės atliktų tyrimų nedaug žinojome apie šį reiškinį. Griciūtės-Šverebienės tyrinėjimai jau tampa atspirties tašku tolesnei procesijų studijų plėtotei, pvz., religijotyrimiam Dievo Kūno procesijų aspektui⁸. Šios monografijos dėka atskleidžiami nauji Lietuvos Baroko kultūros klodai, savitos Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų pamaldumo formos, barokinės vaizdinijos įvairovė. Galime tikėtis, kad Griciūtės-Šverebienės tyrinėjimų dėka, bažnytines procesijas taps suvokiamos kaip neatsiejama LDK visuomenės gyvenimo dalis.

Lina Balaišytė

4 Puz., Smosarski, J. Religije widowiska parateatralne w Polsce. *Dramat i teatr sakralny*. Lublin, 1988: 107–132.

5 Pradedant 1572 m. šaltiniai beveik kasmet mini Devintinių procesijų Vilniuje, kurios metu Akademijos studentai atlikdavo iškilmėms pritaikytą dialogą. Žr. Rabikauskas, P. Teatras jėzuitų mokykloje. *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*. Vilnius: Aidai, 2002: 397.

6 Ten pat: 389.

7 Ten pat: 404.

8 Vitkienė, D. Judanti ir demonstruojanti: Vilniaus Dievo Kūno procesija. *Naujas Židinys*. 2012. 6: 399–404.